



Shahid Bahonar
University of Kerman

Journal of Resistance Literature

Print ISSN: 2008-6881 Online ISSN: 2821-1022



Scientific Association of Persian
Language and Literature

"Comparative Analysis of Common Elements of Heroic and Resistance Literature in Secondary Education Textbooks During the 80s and 90s"

Hojatollah Heshmati Nasab Seyed Majid Taghavi Behbahani ²

Abstract

1. Introduction

Epic and resistance literature, as two important literary genres, play a key role in transmitting the noble concepts of resistance, sacrifice, and defense of national and religious values. Shahnameh of Ferdowsi is a prominent example of epic literature that, through its use of heroic elements and the ethos of chivalry, keeps the spirit of heroism and perseverance alive, encouraging its audience to stand firm and resist. On the other hand, Holy Defence Literature, as one of the prominent expressions of resistance literature in contemporary times, has a deep connection with the themes of the Shahnameh. These two literary genres, regardless of their affiliation with specific times and places, belong to all people and emphasize the just defense against oppression with a truth-seeking approach. To gain a deeper understanding of the dimensions and capabilities of these two literary fields and clarify their role in the cultural advancement of society, it is essential to revisit the concept of perseverance, which is their common ground.

* Article history:

Received: 2 July 2024

Received in revised form: 24 October 2024

Journal of Resistance Literature

Year 16, No. 30, Spring and Summer 2024

Accepted: 17 December 2024

Published online: 11 January 2025

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman



© The Author(s).

1. hhd Suddnff frr rrr nnnnggggugge nnd Leeeeeeeall amic nnnn nn nriiii yfff Mhhhddd, Mahhhdd, rrrn.
Email: heshmatihojatollah@gmail.com
2. sss nnnnn ffff esso,, aaamcc aaa d nn vvyyyyyy f hhhh hdd, hhhh had, rrrn. (oo rppppndnrg uu hhr)
Email: smtbaum1403@gmail.com

2. Methodology

Since epic literature in textbooks has manifested in three main aspects—epic perspective, epic language, and epic rhythm and form—and resistance literature has revisited epic literature with a fresh viewpoint and similar symbols and manifestations, this research, using a comparative-descriptive method, identifies the shared components of epic and resistance literature in the Persian textbooks of the secondary school level during the 80s and 90s. The author in this study has extracted and analyzed the similarities and analogies between resistance and epic literature, as well as their symbols and manifestations, based on selected and relevant poems. The statistical population of this research includes four titles of Persian textbooks for grades 10, 11, 12, and pre-university, along with the changes and transformations they have undergone over the past twenty years.

3. Discussion

3-1. The concept of resistance:

Resistance literature is the complementary aspect of epic literature. The unique content and social-cultural mission of epic literature reflect various facets of the Iranian spirit. In textbooks, it sometimes carries the essence of the land and homeland, while at other times it speaks of faith. Despite all the differences between these two types of literature, the element of struggle or resilience against any form of illegitimate power is inherent in both. "The two concepts of resistance and love, and resistance and faith, have always been presented as deterrent weapons throughout history in the struggle against the aggression of powers and the defense of nations" (Basaeri, 2024: 17). The most prominent element of resistance in textbooks is "protest and denial." Protest is a reaction to the reality that surrounds the artist, and denial refers to any form of deviation and injustice that leads to inequality and oppression (Chehregani, 2002: 6). Therefore, it is necessary to examine the role of resistance in the textbooks of the 80s and 90s with a focus on heroism, identifying its indicators and components, and critically assessing the relevant topics and the characters involved.

3-2. Chivalric literature:

Epic literature in past textbooks revolves around the themes of Iran, Iranian identity, heroism, and chivalry. The concept of Iranian identity has manifested through titles such as "Shah, the City of Iran"

or "The City of Iran," and over successive periods, there have always been changes in textbooks. These changes were so subtle that they were not easily noticeable. While the volume of textbooks would increase or decrease, there was no evident bias or one-sidedness. In the decade under study, however, there has been a noticeable reduction in the volume of epic literature, with an increase in the presence of resistance literature. Even the small amount of epic literature that remains has been selected purposefully. These changes result from various factors: sometimes governmental perspectives, as presented in the educational transformation program; sometimes new works created and included in textbooks; sometimes new topics that need to be included; and at other times, a reduction in the volume of lessons based on specific planning. All of these factors have influenced the changes and transformations in the type of literature in textbooks. Some of these changes are inevitable, while others are deliberate and purposeful. Resistance and epic literature are types of literature that have a specific purpose in their alignment and similarity, as they cannot complete each other without being connected. With the prominent presence of resistance literature in textbooks, sections of the *Shahnameh* have been selected that align with resistance literature, or whose analysis and interpretation are based on it. These purposefully selected works include "The Story of Kaveh the Blacksmith" (Pre-University Persian, 2006, p. 12), "Rostam and Esfandiyar" (Persian 3, 2011, p. 75), "Siavash" (Pre-University Persian, 8888, .. 55), aaaaaa aaaaaa(rrr aan 1, 6666, .. 444), ddd tttt tt nnd Ashkabus" (Persian 2, 2006, p. 67).

Epic literature, which has been an integral part of textbooks, begins with the **Shahnameh** and is manifested in various ways in the works of others. These heroic themes in textbooks have been reflected in two forms:

a) National Heroism: Kaveh the Blacksmith, Rostam and Ashkabus, Rostam and Sohrab

b) Religious Heroism: Rostam and Esfandiyar, the Story of Siavash, the Battle of Haidari, Sincerity of Action

To further explore these alignments and similarities, we will analyze sections of both epic and resistance literature.

3-2-1. Kaveh Dadkhah's struggle

One of the most prominent stories in the Shahnameh is the story of Kaveh the Blacksmith. When we examine the story of Kaveh in the textbook, we can clearly observe this alignment and similarity. For instance, the textbook portrays Kaveh's society as an oppressed one, which is a theme found in contemporary resistance literature. In epic literature, however, there is no concept of an oppressed society. The author writes in the lesson explanation, "The story that Ferdowsi has turned into poetry represents the efforts of the oppressed masses against the tyrant king of the time, Zahhak" (Pre-University Persian, 2016, p. 33). rrrrrrrr rr eee rrrrrr mmmrr ss "" "" ' iiiii gggggggg eee rrrgggee of the common people against tyranny to the French Revolution: "We can compare Kaveh's uprising and the struggle of the common people against oppression with the French Revolution" (same source, p. 12). This alignment and similarity can be observed in every line of this epic. The author also writes, "Kaveh's uprising shows support for the oppressed and hardworking people" (same source, p. 13). One of Kaveh's characteristics is "being wronged," which is a theme in resistance literature.

3-2-2. Religious heroism:

Another aspect of general epic literature that has been emphasized in textbooks is the struggle against the self, which we refer to as the "Greater Jihad." This is a form of introspection that prevents a person from focusing on external matters, a kind of self-purification. This theme of inner struggle is so prevalent in textbooks that we cannot find a lesson without it. The most prominent theme in mystical literature is this struggle against the self. The poetry of several poets is filled with this theme. For example, Sanai in his poem *The Garden of Love* (Persian 11, 2011, p. 78), Hafez in his ghazal *The Wise One* (Persian 11, 1111, .. 55), ddd mmmi nssss kkkk kkeee dddd (dddaan 22, 8888, p. 87) all extensively discuss this topic.

The most prominent manifestation of this can be seen in the poem "Sincerity of Action" (Persian 10, 2007, p. 77). The poet speaks of a hero who remains untouched by the people. This hero is an "imam" who does not draw a sword and, contrary to all wars, we can see in him an awakening or "freedom-making." He is a hero who does not claim power, and destruction is not part of his work; instead, his task is to recreate. "I am a servant of the truth, not a servant of my body" (Persian 00, 7777, .. 77). nn eee sssnnn lll sssss ssss mmmmmmm eee eeeee ..

Freedom" (Persian 10, 2007, p. 54), the author attempts to depict aspects of the sacred movement of the Iranian people before the victory of the Islamic Revolution. This passage references scenes that signify the struggle against the self. All of this is in line with the alignment of past epic literature with contemporary resistance literature.

3-3. Resistance Literature

The term "Resistance Literature" in Iran does not have a long history and its use dates back to the 1980s. The victory of the Islamic Revolution and the events surrounding it caused these themes to become prominent and significant. Resistance literature in textbooks is presented in two forms: domestic resistance and transnational resistance. In this regard, writers have utilized all available capacities such as drama, theater, film, poetry, and storytelling to convey their themes. In the early years of the revolution, resistance literature focused on describing the struggles against the Pahlavi regime and the sacrifices of the people. In the transnational branch, themes such as resistance against warmongering, opportunism, and colonialism were explored. Notable figures in resistance literature include Hamid Sabzevari, Mashfiq Kashani, Tahereh Safarzadeh, Ghayser Aminpour, Ali Ma'lam Damghani, and others.

In this study, there are a total of 100 lessons across three years of high school. Of these, approximately 13 lessons directly address the concept of the revolution, accounting for about 13.5% of the total content. In the pre-university course, there are approximately 49 lessons, of which 16% are dedicated to resistance literature.

3-3-1. Messianism and anticipation

Among the intellectual elements of resistance literature, the topic of Messianism is of paramount importance. The concept of anticipation holds an extraordinary potential in the social and revolutionary movement of the people. It is enough to note that this topic has been mentioned 785 times in the textbooks. Of these 785 references, the majority focus on supplication, occultation, and our duties in the era of occultation, with fewer references to the titles and names of the Imam (May God hasten his return). The results of content analysis of Persian textbooks from the 80s and 90s show that the focus on Messianism and the titles of Imam Mahdi (AJ) has gradually narrowed the space for epic literature, making it more subordinate to resistance literature each year.

3-3-2. Literature of the Islamic Revolution

Another of the topics that show the alignment between resistance and epic literature in the textbooks of the 80s and 90s is the literature of the Islamic Revolution, which appears in the following subjects:

1. Familiarity with the great personality of Imam Khomeini and his role in the emergence of the Islamic Revolution in the lesson "Three Encounters" by Nader Ebrahim (Persian 3, Humanities, 1390, p. 78)

2. The memories of the revolution, Imam Khomeini's return, and the unity of the people in the victory of the revolution in the lesson "Flowers Blooming in the Breeze of Freedom" by Simin Daneshvar (Persian 10, 1385, p. 88)

3. Praise of the martyrs and honoring their position in lessons such as "Lovers of the Yaran" by Hassan Hosseini (Persian 3, 1387, p. 57), "Picked Flowers" by Gholamreza Ghodsi (Persian 3, Humanities, 1387, p. 54)

4. Honoring the veterans in the lesson "The Garden of Gaze" by Alireza Ghazveh (Persian 3, 1392, p. 78)

5. Sacred defense and the memories of the fighters in lessons like "Army" by Reza Amirkhani (Persian Pre-University, 1392, p. 78) and "That Precious Night" by Seyyed Mahdi Shajayi (Persian Pre-University, 1392, p. 101)

6. A call to struggle and the portrayal of the oppressed in the lesson "Soil of the Free" by Sepideh Kashani (Persian 10, 1399, p. 98)

3-3-3. Sacred Defense Literature

Another topic that aligns with the realms of language, literature, and thought in epic literature is the literature of war and sacred defense. This type of literature, in terms of literary and linguistic scope, is similar to epic literature, but new themes are evident within its intellectual scope. Poets who have been influential in textbooks in this field are numerous, including Ghaiser Aminpour, Hassan Hosseini, Alireza Ghazveh, and Hamid Sabzevari, who introduce students to new realms (Omozadeh Khaleeli, 1387, p. 87). After the Islamic Revolution, war in textbooks has always been viewed through the lens of the sacred defense (Ebrahimi, 1387, p. 82), in contrast to the pre-revolutionary view, which saw it through the lens of patriotism and love for the homeland. During the Islamic Revolution and the Sacred Defense, war has never been viewed negatively. It is regarded as a blessing from God, strengthening our character, faith, and future.

3-3-4. Memoir Writing

Memoir writing is another topic of resistance literature that was included in textbooks after the revolution. The content of these memoirs either pertains

to the memories of the Islamic Revolution, such as "Flowers Blooming in the Breeze of Freedom" (Daneshvar, 1385, p. 78), or the memories of the war and the frontlines, such as "The Spy Who Was a Donkey" (Arablou, 1390, p. 67). These memoirs are very similar to the folk tales that emerged in epic literature since the 6th century. The memories of the fighters and freedom fighters are in fact folk tales similar to the stories of Samak Ayar, praising courage, bravery, and chivalry. The freedom fighters and warriors, like the heroes of Samak Ayar, are brave, wise, and combative. They are not driven by a desire for wealth but by the pursuit of honor, which comes with chivalry. Memoir writers were first and foremost fighters and freedom fighters. In order to ensure that their valuable memories were not forgotten, they recorded them, seeking to give them a place in the textbooks. Prior to this, the fighters had shown films to the people and students in villages, streets, and mosques, and even dedicated special programming on television to this cause. "The Sea-hearted Vanguard" (Persian 10, 1388, p. 87) is a prominent example of this kind of program, initially broadcast on television and later included in the textbooks. The curriculum planners decided to include two memoirs or stories of the sacred defense as reading material in every semester of the textbooks. The lesson "The Sea-hearted Vanguard" (Persian 10, 1388, p. 65) contains the memories of the fighters, written by martyr Avini.

4. Conclusion

The first and most significant finding of this research is the recognition of the geography of resistance and epic literature in textbooks and the delineation of their boundaries, as well as the interdependence between them. What is evident in the textbooks is the boundless expansiveness of resistance literature and the narrowing of epic literature. The results of this research show that while these two concepts are purposefully aligned and harmonized, neither can continue its existence or fulfill its cultural and social mission without the other. The similarity between these two concepts is more evident in the realms of language, literature, and thought. Their difference lies in the perspective and social environment that the writers and poets are immersed in. The themes that have become prominent from these two concepts include:

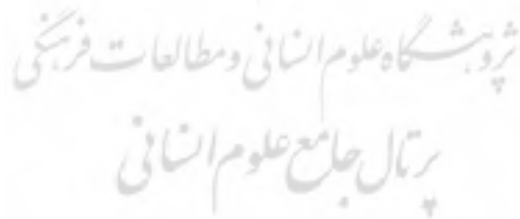
A call for unity and solidarity, following a single leadership, consulting and utilizing collective wisdom, drawing inspiration from intellectual pioneers, encouragement for uprising, fighting the enemy to the death, praising martyrdom and the warrior's death, maintaining the spirit of heroism, celebrating victorious achievements, and ultimately, patriotism and religious faith. These are the results of the alignment of epic and resistance literature in textbooks, which students are encouraged to embrace.

Keywords: Literature of Resistance, Heroic Literature, Memoir Writing, Mahdaviat

References

- Aminpour, Ghayser. "Complete Collection of Poems." (2008). Tehran, Mervarid.
- Aminpour, Ghayser. "Inevitable Day." (2007). Tehran, Mervarid.
- Amirkhani, Reza. (2016). "Armiya" (Contemporary Literature). Tehran, Ofogh, 28th edition.
- Anousheh, Mahmoud. (2002). "Beyond the Faces." Qalam Ashna Publications.
- Arablou, Ahmad. "The Sweet Story of Farhad." (1995). Tehran, Emad Farda Publications.
- Basiri, Mohammad Sadegh. (2009). "Analytical Study of Resistance Poetry in Persian Literature." Kerman, Shahid Bahonar University Press.
- Bayat, Reza. (2017). "Persian Stylistics Quarterly" (Behar Adab), 10th Year, Issue 2, Summer, p. 36.
- Biranvand, N. H. Arya. (2017). "The Place of Endurance Literature in Secondary School Persian Textbooks." Baharestan Sokhan Journal, Issue 35, pp. 99-122.
- Chehregani, Reza. (2002). "Endurance Literature in Iran." Islamic Revolution Publications.
- Ebrahimi, Reza. (2006). "The Literature of Endurance in the Guidance School Period." Baharestan Sokhan Journal, Issue 35, pp. 73-92.
- Farsi Literature. (2001-2011). Textbook, Authors Group, Ministry of Education, General Directorate of Book Printing and Distribution for all disciplines.
- Hajazi, Benafsha. (2006). "Children's and Adolescent Literature: Characteristics and Aspects." Tehran, Roshnagaran.
- Hakimi, Mohammad Reza. (n.d.). "The Epic of Ghadir." Tehran: Islamic Culture Publishing Office.
- Moradi, T. (2021). "An Examination of Resistance Literature and Martyrdom in Secondary School Persian Textbooks." Ormazd Research Journal, Issue 57, pp. 148-165.
- Persian Language and Literature. (General). (2001-2011). Pre-university Course for all disciplines, Prepared by the Textbook Planning Office, Tehran, Printing and Publishing Company.

- Sangari, Mohammad Reza. (2010). "Literature of Sacred Defense." Tehran, Foundation for the Preservation of Sacred Defense Works and Publishing.
- Samiei, Alireza. (2012). "Revisiting the Literary Style of Ali Ma'lum Damghani's Poetic Language." *Sorae Andishe Journal*, Issue 66, pp. 000,666.
- Shahsavari, Gh. (2019). "Review of Endurance Literature in Secondary School Persian Textbooks." *Comprehensive Journal of Sacred Defense*, Issue 4, pp. 67-87.
- Taleghani, Hamid Reza. "The Epic of the Barhani Hills." (2015). Emad Farda Publications.
- Torabi, Ziaeddin. "Introduction to World Resistance Literature." (2010). Foundation for the Preservation of Sacred Defense Works and Publishing, Tehran, First Edition.





پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی




Shahid Bahonar
University of Kerman



Scientific Association of Persian
Language and Literature

تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های مشترک ادبیات سلحشوری و پایداری در کتب درسی دوره متوسطه دوم طی دهه‌های (۸۰ و ۹۰)*

حجت‌الله حشمتی نسب^۱ 

سید مجید تقوی بهبهانی^۲ 

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های مشترک ادبیات سلحشوری و پایداری در کتب فارسی متوسطه دوم طی دهه‌های ۸۰ و ۹۰ انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش شامل چهار عنوان کتاب فارسی دهم، یازدهم، دوازدهم و پیش‌دانشگاهی به همراه تغییرات و تحولات آن‌ها در طی بیست سال است. یافته‌ها نشان می‌دهد که این دو گونه ادبی، علی‌رغم تفاوت‌ها، دارای وجوه مشترکی هستند و نقش کلیدی در انتقال مفاهیم والای مقاومت، ایثار و دفاع از ارزش‌های ملی و دینی ایفا می‌کنند. همچنین برای دفاع مشروع در برابر ظلم، بر رویکرد حقیقت‌جویانه تأکید دارند. دو عنصر ستیز یا تاب‌آوری در برابر هر نوع اعمال قدرت نامشروع، در ذات آن‌ها نهفته است و دو مقوله ستیهندگی و عشق و ستیهندگی و ایمان جزء فصل ذاتی آن‌ها به حساب می‌آیند. ادبیات سلحشوری در کتاب‌های درسی توانسته است دو عنصر ملت‌ساز یعنی تاریخ و زبان را متحد و یکپارچه نگه دارد؛ به طوری که روایت‌های شاهنامه در کتاب‌های درسی یکدیگر را نقض نکرده‌اند؛ بلکه مکمل هم بوده‌اند. ادبیات پایداری نیز امروزه توانسته است در کتاب‌های درسی یکپارچگی

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۲-۰۴-۱۴۰۳ تاریخ بازنگری: ۳۰-۰۵-۱۴۰۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۲۷-۰۹-۱۴۰۳

DOI: 10.221103/jrl.2024.4655

نشریه ادبیات پایداری، دوره ۱۶، شماره ۳۰، شهریورماه ۱۴۰۳، صص ۱۰۹-۱۳۹

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده‌گان



۱- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران.

رایانامه: heshmatihojjatollah@gmail.com

۲- استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)

رایانامه: smtbaum1403@gmail.com

سیاسی و جغرافیایی ایران و یکپارچگی اقوام ایرانی را با دستاوردهای خود حفظ نماید. بررسی‌ها نشان می‌دهد که سه اتفاق مهم در کتاب‌های درسی رخ داده‌است. اتفاق اول این است که با همسویی ادبیات سلحشوری و پایداری از ملی‌گرایی ادبیات سلحشوری کاسته شده و بر ظلم و استبدادستیزی آن تأکید بیشتری شده‌است. اتفاق دوم این است که در تغییر و تحولات کتب درسی از حجم ادبیات سلحشوری کاسته شده و بر حجم ادبیات پایداری افزوده شده‌است. اتفاق سوم این است که با مطرح شدن موضوعات جدید، ادبیات سلحشوری مانند بهشت گمشده، نمود و جلوه خود را از دست داده‌است. پیشنهاد می‌شود وزارت آموزش و پرورش با تشکیل کارگروهی از نخبگان حوزه‌های ادبیات، علوم تربیتی و برنامه‌ریزی درسی، گام‌های مؤثرتری را در راستای غنی‌سازی و تعدیل محتوای کتب فارسی دوره متوسطه دوم بردارد و با کاستن از یک‌سویی و یک‌جانبه‌گرایی در تقویت مؤلفه‌های مشترک ادبیات سلحشوری و پایداری بکوشد.

واژه‌های کلیدی: ادبیات پایداری، ادبیات سلحشوری، خاطره‌نویسی، مهدویت

۱. مقدمه

ادبیات سلحشوری و پایداری، به عنوان دو گونه ادبی مهم، نقش کلیدی را در انتقال مفاهیم والای مقاومت، ایثار و دفاع از ارزش‌های ملی و دینی ایفا می‌کنند. شاهنامه فردوسی، نمونه‌ای برجسته از ادبیات سلحشوری است که با استفاده از عناصر حماسی و منش پهلوانی، روح حماسه و پایداری را زنده نگه می‌دارد و مخاطبان را به ایستادگی و مقاومت ترغیب می‌کند. از سوی دیگر، ادبیات دفاع مقدس، به عنوان یکی از جلوه‌های بارز ادبیات پایداری در دوران معاصر، ارتباطی عمیق با مضامین شاهنامه دارد. این دو گونه ادبی، فارغ از تعلق به زمان و مکان خاصی، متعلق به آحاد مردم بوده و با رویکردی حقیقت‌جویانه بر دفاع مشروع در برابر ظلم تأکید دارند.

برای درک عمیق‌تر ابعاد و قابلیت‌های این دو حوزه ادبی و تبیین نقش آن‌ها در اعتلای فرهنگی جامعه، لازم است به سوالات زیر پاسخ مناسبی داده شود:

۱- همسان‌سازی ادبیات سلحشوری و پایداری در کتاب‌های درسی چگونه و به چه میزان و کیفیتی صورت گرفته است؟

۲- در کتاب‌های درسی بر چه موضوعاتی از ادبیات سلحشوری و پایداری تأکید شده است؟

۳- گفتمان‌سازی ادبیات پایداری و سلحشوری چه پیامدهای فرهنگی شاخصی در نظام تعلیم و تربیت ما دارد؟

۱-۱- پیشینه پژوهش

در زمینه شناخت و نقد و بررسی ادبیات پایداری و سلحشوری، کتاب‌ها و مقالات فراوانی منتشر شده است. غلامرضا شهسوار و زیبا خوارزمی (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان «تحلیل و بررسی ادبیات مقاومت در کتب ادبیات فارسی دوره متوسطه دوم» نشان می‌دهند که به برخی از مؤلفه‌های ادبیات پایداری و سلحشوری توجه کافی نشده است. پاک‌مهر و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش دیگری با عنوان «ماهیت گفتمان‌سازی ادبیات پایداری و سلحشوری و ویژگی‌های آن‌ها در کتاب‌های درسی» به این نتیجه رسیده‌اند که تناسبی بین ادبیات پایداری و سلحشوری وجود ندارد؛ زیرا ادبیات پایداری از اقلیم‌های جدیدی سخن می‌گوید. فاطمه جعفری کمانگر و محمد رضایی (۱۳۸۶) در پژوهشی با عنوان «تحلیل جلوه‌های جنگ و صلح در متون پایداری کتب فارسی متوسطه» به این نتیجه رسیده‌اند که به تمامی ابعاد جبهه و جنگ در ادبیات پایداری توجه نشده است. رویش‌ها ذکر شده، اما از مشکلات جنگ چیزی در کتاب‌ها نیامده است. با مطالعه این آثار به این نتیجه می‌رسیم که این آثار، ادبیات پایداری را با ادبیات سلحشوری مقایسه نکرده‌اند و اساساً به همسان‌سازی‌های هدفمند برنامه‌ریزان کتب درسی توجه نکرده‌اند. پژوهش حاضر قصد دارد با تحلیل تطبیقی، به شناسایی هم‌سان‌سازی‌ها و گفتمان‌سازی‌های ادبیات پایداری و سلحشوری در طی دو دهه به پردازد.

۱-۲- مبانی پژوهش

ادبیات سلحشوری و پایداری با پیشینه‌ای غنی، نقش کلیدی در شکل‌دهی هویت نسل‌های مختلف دارد. بازنمایی و ترویج این ادبیات در نظام آموزشی می‌تواند به تقویت روحیه

ایثار، مقاومت و دفاع از ارزش‌های ملی و دینی در میان جوانان کمک کند. از طرف دیگر، درک درست از ادبیات پایداری و سلحشوری و تلفیق آن دو می‌تواند نقشی محوری در فرآیند جامعه‌پذیری، انتقال ارزش‌ها و شکل‌دهی هویت فرهنگی دانش‌آموزان ایفا کند. بررسی میزان توجه به کمیت و کیفیت این نوع ادبیات در کتاب‌های درسی می‌تواند بینشی ارزشمند درباره جهت‌گیری‌های کلان نظام تعلیم و تربیت در پرورش نسلی متعهد و آشنا با آرمان‌های دینی و ملی فراهم آورد. امید است که نتایج این پژوهش بتواند به برنامه‌ریزان و مؤلفان کتب درسی در شناسایی نقاط قوت و ضعف و غنی‌سازی هرچه بیشتر محتوای کتب آینده یاری رساند.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

در ضرورت این پژوهش باید گفت یافته‌های حاصل از این پژوهش می‌تواند به برنامه‌ریزان و مؤلفان کتب درسی در جهت بازنگری و تقویت مؤلفه‌های سلحشوری و پایداری در محتوای آموزشی و استفاده بهینه از ظرفیت‌های تربیتی این میراث فاخر، یاری رساند. در نهایت با شناخت دقیق‌تر همسان‌سازی‌های ادبیات سلحشوری و پایداری، زمینه را برای تحلیل عمیق‌تر در خصوص چگونگی گفتمان‌سازی این دو نوع ادبی در چارچوب نظام تعلیم و تربیت فراهم خواهد کرد. این موضوع می‌تواند به ارائه راهکارهایی برای تعالی بخشیدن هرچه بیشتر به این فرآیند منتهی شود. امید است این پژوهش گامی هر چند کوچک در مسیر تکریم و بهره‌گیری شایسته از سرمایه‌های معنوی کشورمان در تربیت نسلی آگاه، خردمند و متعالی باشد.

۲- بحث

۲-۱- مفهوم پایداری

ادبیات پایداری فصل مقوم ادبیات سلحشوری است. یگانه جنبه محتوایی و رسالت اجتماعی-فرهنگی ادب حماسی است. نوعی گفتمان‌سازی روح ایرانی است که در کتب درسی، گاهی رنگ و بوی خاک و وطن را دارد و گاهی از رنگ ایمان حکایت می‌کند. این دو نوع ادبی با همه تفاوت‌هایی که دارند، عنصر ستیز یا تاب‌آوری در برابر هر نوع

اعمال قدرت نامشروع در ذات آنها نهفته است؛ زیرا «دو مقوله سستی‌هنگی و عشق و سستی‌هنگی و ایمان همواره در طول تاریخ در کشاکش تهاجم قدرت‌ها و تدافع ملت‌ها، به عنوان سلاحی بازدارنده مطرح بوده است.» (بصیری، ۱۳۹۱: ۱۷) بر این اساس «شاخص‌ترین عنصر پایداری در کتاب‌های درسی نفی و اعتراض است. نفی هر نوع انحراف و بی‌عدالتی و اعتراض به نابرابری و ظلمی که هنرمند را احاطه کرده است.» (ن.ک: چهرقانی، ۱۳۸۱: ۶) بنابراین، لازم است سهم پایداری در کتب درسی با رویکرد سلحشوری بررسی شود. شاخص‌ها و مؤلفه‌های آن مشخص شده و با نگاهی نقادانه، موضوعات دخیل و شخصیت‌های سهم‌مورد ارزیابی قرار گیرند.

۲-۲- ادبیات سلحشوری

ادبیات سلحشوری در کتاب‌های درسی حول محور وطن، شرافت و جوانمردی می‌چرخد. این نوع ادبی در قالب واژه ایرانییت با عناوینی مثل «ایران شهر، مرز پرگهر» ظهور و بروز یافته است و در طول تاریخ توانسته است دو عنصر ملت‌ساز یعنی تاریخ و زبان را متحد و یکپارچه نگه دارد؛ به طوری که روایت‌های شاهنامه در کتاب‌های درسی هیچ‌گاه یکدیگر را نقض نکرده‌اند؛ بلکه مکمل هم بوده‌اند.

ادبیات سلحشوری همواره تغییراتی در کتاب‌های درسی داشته است. این تغییرات آن قدر اندک بوده که محسوس و مشهود نبوده است. حجم کتاب‌های درسی کم و زیاد شده؛ ولی یک‌جانبه‌گرایی و یک‌سونگری در آن محسوس نبوده است. در دو دهه مورد مطالعه ما به طور محسوس از حجم ادبیات سلحشوری کاسته شده و بر حجم ادبیات پایداری افزوده شده است. همان حجم اندکی هم که از ادبیات سلحشوری باقی مانده بر اساس یک انتخاب هدفمند آورده شده است.

این تغییرات ناشی از عوامل گوناگون است. گاهی نگاه حاکمیتی است که در قالب سند برنامه تحول آموزش و پرورش ارائه گردیده است. گاهی تألیفات جدید خلق شده‌اند که

باید در کتاب‌های درسی گنجانیده شوند. گاهی موضوعات تازه‌ای مطرح شده که باید جایگاهی در کتاب‌های درسی داشته باشند و گاهی بر اساس برنامه‌ریزی‌های خاصی از حجم درس‌ها کاسته شده است.

همه این عوامل در تغییر و تحول نوع ادبی کتاب‌های درسی مؤثر بوده‌اند. برای قسمتی از این تحولات گریزی وجود ندارد؛ ولی قسمتی دیگر از این تحولات آگاهانه و هدفمند می‌باشد. ادبیات پایداری و سلحشوری از آن نوع ادبیاتی هستند که قصد خاصی در همسان‌سازی و همانندگی آنها وجود دارد زیرا بدون هم نمی‌توانند کامل شوند.

با حضور پررنگ ادبیات پایداری در کتب درسی، قسمت‌هایی از شاهنامه انتخاب شده است که با ادبیات پایداری تطابق دارد و یا شارحان و مفسران کتاب‌های درسی آنها را بر مبنای ادبیات پایداری تفسیر کرده‌اند این آثار هدفمند عبارتند از: «داستان کاوه آهنگر» (فارسی پیش‌دانشگاهی، ۱۳۸۵: ۱۲)، «رستم و اسفندیار» (فارسی ۳، ۱۳۹۰: ۷۵)، «سیاوش» (فارسی پیش‌دانشگاهی، ۱۳۸۷: ۴۵)، «گرد آفرید» (فارسی ۱، ۱۳۸۵: ۱۰۴) و «رستم و اشکبوس» (فارسی ۲، ۱۳۸۵: ۶۷).

ادبیات سلحشوری که جزء فصول ذاتی کتاب‌های درسی بوده‌است و از شاهنامه آغاز می‌شود و به شکل‌های متفاوتی در آثار دیگران منعکس شده است در کتاب‌های درسی دو کارکرد دارد:

الف- سلحشوری ملی: کاوه آهنگر، رستم و اشکبوس، رستم و سهراب.

ب- سلحشوری هنجاری و ارزشی: رستم و اسفندیار، داستان سیاوش، حمله حیدری، اخلاص عمل.

برای این که بیشتر به این همسان‌سازی‌ها و همانندگی‌ها پی‌بیریم به تحلیل قسمت‌هایی از ادبیات سلحشوری و پایداری می‌پردازیم.

۲-۲-۱- کاوه دادخواه

یکی از برجسته‌ترین داستان‌های شاهنامه، داستان کاوه آهنگر است. زمانی که داستان کاوه را در کتاب درسی بررسی می‌کنیم، این همانندگی و همسان‌سازی را به وضوح مشاهده

می‌نماییم. به عنوان مثال، کتاب درسی جامعه کاوه را یک جامعه مظلوم قلمداد می‌کند و این (مظلوم‌گرایی) از مضامین ادبیات امروزی است که به ادبیات سلحشوری پیوند زده شده است؛ زیرا در ادبیات سلحشوری جامعه مظلوم وجود ندارد. نویسنده در توضیحات درس می‌نویسد: «داستانی که فردوسی به شعر در آورده است، نمودار تلاش عامه مردم مظلوم در برابر پادشاه ستمگر زمان، ضحاک است.» (ن.ک: فارسی پیش‌دانشگاهی، ۱۳۹۴: ۱۳) نویسنده در جای دیگری می‌نویسد: «قیام کاوه و مبارزه مردم کوچه و بازار در برابر ظلم را با انقلاب فرانسه می‌توانیم مقایسه کنیم.» (همان: ۱۲)، این همسان‌سازی و همانیدگی در سطر سطر این حماسه قابل مشاهده است.

نویسنده در جای دیگر می‌نویسد: «قیام کاوه، حمایت از مردم زحمت‌کش و محروم را نشان می‌دهد.» (همان: ۱۳)، حتی یکی از خصوصیات کاوه «ستم‌دیدگی» است که از عوامل ادبیات پایداری به شمار می‌آید:

ستم دیده را پیش او خواندند
بر نامدارانش بنشانند (همان: ۱۷)

سخنان کاوه در این شعر، ساختار شکنانه است. فریاد او فریاد رسای انسان مبارزی است که نگران آینده است. او پیشگام شعر معترض است و معترض‌ترین شخصیت حماسی شاهنامه معرفی می‌شود. ستیز او سر سخنانه و خستگی‌ناپذیر است. با این که شعر اعتراضی ما در گذشته بسیار ضعیف ظاهر شده است اما قیام کاوه مانند فروزش یک صاعقه بسیار برجسته شده است:

خروشید و زد دست بر سر ز شاه
که شاهها منم کاوه دادخواه
(همان: ۱۷)

کاوه برای اولین بار قهرمان و الگویی است که در پوسته سخت قدرت، ترکیبی سابقه ایجاد می‌کند و استبداد سیاسی و رکود فکری حاکم بر جامعه را می‌شکند:

تو شاهی و گر ازدها پیکری
بباید بدین داستان داوری
(همان: ۱۷)

کاوه با اینکه حاکم مستبد را محکوم می کند به مظلوم خطاب می کند که نباید ستم پذیر باشد. این حرکت در تاریخ گذشته ایران بی نظیر است:

که گر هفت کشور به شاهی تو راست چرا رنج و سختی همه بهر ماست
(همان: ۱۷)

قبل از کاوه اگر سخنی از عدالت می رفت؛ عدالتی نبود که توده مردم خواهان آن بودند؛ بلکه عدالتی بود که از رفتار پادشاه استنباط می گردید و شاعر یا نویسنده هم بیشتر مردم را به اطاعت پذیری دعوت می کرد و پادشاه را هم به عدالت گستری تشویق می نمود. کاوه در این شعر از عدالتی می گوید که مردم پرسش گرند و پادشاه باید پاسخ گو باشد.

بدو گفت مهتر به روی دژم که بر گوی تا از که دیدی ستم
یکی بی زیان مرد آهن گرم ز شاه آتش آید همی بر سرم
(همان: ۱۷)

کاوه در این درس از مردم غافل زمان خود انتقاد می کند (غفلت ستیزی) حتی آن ها را «پایمردان دیو» خطاب می کند «خروشید کای پایمردان دیو» (همان: ۱۷) و غفلت آنها را ناشی از ترس نداشتن از خداوند می داند و می گوید؛ کسی که پروای خداوند نداشته باشد؛ در اعماق غفلت فرو می رود «بریده دل از ترس گیهان خدیو» (همان: ۱۷)؛ او این غفلت پذیری مردم را ناشی از اطاعت کورکورانه از یک پادشاه مستبد می داند:

همه سوی دوزخ نهادید روی سپردید دل ها به گفتار او
(همان: ۱۷)

عاملی که در این داستان به کاوه جرأت می بخشد؛ نهرا سیدن از مرگ یا همان شهادت طلبی در ادبیات پایداری است «نه هرگز براندیشم از پادشاه» (همان: ۱۸) کاوه در این داستان برخلاف رستم، دستور نمی دهد که دیگران عمل کنند تکرار عمل نمی خواهد بلکه از دیگران می خواهد که با اراده مثل او عمل نمایند و علیه حکومت به پا خیزند و فضای نامتجانس با رفتارشان به وجود آورند.

در داستان کاوه واژه‌ها برای کشف تاریکی‌های سیاسی به کار گرفته شده‌اند. دانش آموز خشونت واژگانی فردوسی را از زبان کاوه به صورت عریان می‌شنود و رویارویی مردم و حکومت را برای اولین بار در تاریخ ایران تجربه می‌کند. دانش آموز با خواندن کلماتی مثل: «دیوانگان، جادویی، اژدها، ضحاک، پایمردان دیو، آهرمن» (همان: ۱۷-۱۸)، دشمن‌شناسی را تجربه می‌کند و تصویرسازی با تمام امکانات زبانی را مشاهده می‌کند که ما امروزه (جلوه‌های ویژه) می‌نامیم:

زدیوارها خشت و از بام سنگ
به کوی اندرون تیغ و تیر خدنگ
ببارید چون ژاله ز ابر سیاه
کسی را نبود بر زمین جایگاه
(همان: ۱۷۰)

کاوه در این درس از دیگر مردمان متفاوت است اکثر مردمان استبداد پذیر بوده‌اند. «سپردید دل‌ها به گفتار اوی» (همان: ۱۷۰)، دگراندیش بودن کاوه برای خواننده آموزنده است:

سرانجام با برافراشته شدن پرچم در این داستان، دو عنصر نماد سازی و اتحاد، برجسته می‌شود:

همی بر خروشید و فریاد خواند
جهان را سراسر سوی داد خواند
از آن چرم کاهنگران پشت پای
بپوشید هنگام زخم درای (همان: ۱۷۵)
همان کاوه آن بر سر نیزه کرد
همان گه ز بازار برخاست گرد (همان: ۱۹)

خلاصه کلام این است که ادبیات سلحشوری در کتاب‌های درسی در گذشته توانسته است؛ دو عنصر ملت‌ساز یعنی تاریخ و زبان را متحد و یکپارچه نگه‌دارد. این یکپارچگی تاریخی به این معنی است که روایت‌های شاهنامه در کتاب‌های درسی یکدیگر را نقض نکرده‌اند بلکه مکمل هم بوده‌اند. در تمامی آثار حماسی در کتاب‌های درسی یکپارچگی سیاسی و جغرافیایی ایران و یکپارچگی اقوام ایرانی، قابل مشاهده است. دانش آموزان با خواندن آثار

حماسی با آن احساس نوستالوژی برقرار می کنند و خود را ساکن همان ایران شهری می بینند که فردوسی معرفی کرده است.

محیط طباطبایی در این باره می گوید: «فردوسی به تمامی کلمه، شاعر ملی کشور ما است. آمال و افکار و زبان ما همه از شاهنامه او نیرو می گیرد.» (ابوالحسنی، ۱۳۸۲: ۶۴) مؤلفه های ادبیات سلحشوری در کتاب های درسی نشان می دهد که جهان سیاسی فردوسی یکدست است و کشور ایران نشانه وحدت و یکپارچگی و مکان فرماندهی جهان است که جایگاه ژئواستراتژیک دارد.

نگاه برون مرزی او در ادبیات سلحشوری بر مبنای گسترش اخلاق و ارزش های ایرانی است. دانش آموز با خواندن ادبیات سلحشوری در کتاب های درسی هیچ گاه در دام تعصبات نمی افتد. از نظر فردوسی برای سخن گفتن با بیگانگان و ارتباط با آنها «فرهنگ» مهم است. به همین خاطر، فردوسی به دنبال دوست سازی است تا دشمن سازی؛ زیرا دشمن را ذاتاً موجودی شرور نمی داند که بقای یکی منوط به حذف دیگری باشد.

در اندیشه سیاسی فردوسی همه چیز بر مبنای خرد تحلیل می شود و زاویه دید او در تمامی بخش های شاهنامه برتری فرهنگ قوم ایرانی است. این برتری فرهنگی و نیک صفتی و خدای سرشت بودن، فصل ذاتی ادبیات سلحشوری است که به نوعی دیگر در ادبیات پایداری قابل مشاهده است. امروزه با این پیوند خوردگی که بین ادبیات سلحشوری و پایداری در کتب درسی مشاهده می شود به هر میزانی که از محبوبیت ادبیات پایداری کاسته می شود به همین میزان هم از عناصر ملی کاسته می شود. بر همین مبنا «جایگاه شاهنامه که منبع بسیار غنی از میراث ایرانیان به شمار می رود و استمراردهنده هویت ایرانی از دنیای حماسه و اسطوره است امروزه نقش و رسالت آن برای دانش آموز کم رنگ گردیده است.» (خطیبی، ۱۳۸۵: ۴۵)

۲-۲-۲- سلحشوری دینی

بخش دیگری از ادبیات سلحشوری عام که در کتب درسی با ادبیات پایداری همپایه شده و گفتمان فرهنگی خاصی به وجود آورده است و در کتب درسی بسیار پررنگ ظاهر شده

است مبارزه با نفس است که ما از آن به (جهاد اکبر) تعبیر می‌کنیم. این نوعی درون‌گرایی و خودسازی است که انسان را از توجه به بیرون بازمی‌دارد این جهاد اکبر و خودسازی گسترده‌ترین نوع ادبیات پایداری در کتب درسی و شاخص‌ترین موضوع در ادبیات عرفانی است. به عنوان نمونه سنایی در شعر «باغ عشق» (فارسی یازدهم، ۱۳۹۰: ۷۸)، حافظ در غزل «صاحب نظر» (فارسی یازدهم، ۱۳۹۰: ۶۵) و مولانا در «نی‌نامه» (فارسی دوازدهم، ۱۳۸۷: ۸۷) به صورت مبسوطی از این موضوع سخن گفته‌اند.

شاخص‌ترین نمود مبارزه با نفس در شعر «اخلاص عمل» دیده می‌شود. (فارسی دهم، ۱۳۸۶: ۷۷)، شاعر از قهرمانی سخن می‌گوید که از نظر مردم دست نخورده است. این قهرمان «امامی» است که بی‌شم شیر می‌کشد و برخلاف تمامی جنگ‌ها بیدار شدگی و یا «حرسازی» را در آن می‌توانیم ببینیم. او قهرمانی است که مدعی قدرت نیست و تخریب در کار او نیست، بلکه کار او بازآفرینی است: «بنده حَقَم نه مأمور تم.» (فارسی دهم، ۱۳۸۶: ۷۷) در درس «گل‌هایی که در نسیم آزادی می‌شکفد.» (فارسی دهم، ۱۳۸۶: ۵۴)، نویسنده کوشیده‌است تا جلوه‌هایی از نهضت مقدس ملت ایران را قبل از پیروزی انقلاب اسلامی به تصویر بکشد. در این نوشته به صحنه‌هایی اشاره شده‌است که بیان‌گر مبارزه با نفس است: «صبح روی شکم نام و فامیل و شماره تلفنم را نوشتم دختری را می‌شناسم که پسر جوانی هل داده بودش به طرف جوی آب تا در تیررس نباشد و خودش تیر خورده بود.» (فارسی دهم، ۱۳۸۶: ۵۴) در درس «دریادلان صف شکن» (فارسی دهم، ۱۳۸۶: ۸۷)، نویسنده ضمن توصیف جبهه و چگونگی آماده شدن رزمندگان به جلوه‌هایی از مبارزه با نفس اشاره دارد «بعضی از بچه‌ها گوشه خلوتی یافته‌اند و گذشته خویش را با وسواس یک قاضی می‌کاوند و سراپای زندگی خویش را محاسبه می‌کنند و وصیت‌نامه می‌نویسند.» (فارسی دهم، ۱۳۸۶: ۶۵) درس «کلبه عموت» (فارسی یازدهم، ۱۳۸۶: ۹۲)، بیانگر دنیای محنت‌آلود بردگان سیاه است. قهرمان اصلی آن «عمو تم» است؛ برده‌ای نجیب و در عین حال با اراده و گریزان از خیانت. این ویژگی‌ها نشانه آن است که قهرمان داستان بر هوای نفسانی غلبه کرده‌است.

مثلاً آنجا که می‌گوید: «روح تم نسبت به تیره‌روزانی که در کنار او زندگی می‌کردند سرشار از رحم و عطوفت بود. دلش می‌خواست از این گنجینه صلح و آرامشی که خداوند به او بخشیده است سرمایه‌هایی نثار کند.» (فارسی دهم، ۱۳۹۶: ۹۲) با توجه به تحلیل کتاب‌های درسی تقریباً ۲۰٪ محتوای کتاب‌ها به جهاد اکبر یا مبارزه با نفس اختصاص یافته است. از بهترین نمونه‌های آن «نیایش‌های امام سجاد» (فارسی پیش دانشگاهی، ۱۳۹۵: ۱۸) و متون عرفانی و خاطرات آزادگان و رزمندگان است که با ادبیات سلحشوری همسو گردیده‌اند.

۲-۳- ادبیات پایداری

اصطلاح ادبیات پایداری در ایران سابقه چندانی ندارد و کاربرد آن به دهه ۶۰ می‌رسد. پیروزی انقلاب اسلامی و حوادث مربوط به آن باعث شد که این مضامین شاخص و برجسته شوند. ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی به دو شکل پایداری داخلی و فراملی آمده است. نویسندگان برای بیان مضامین و موضوعات خود از همه ظرفیت‌های موجود همچون نمایش‌نامه، تئاتر، فیلم، شعر و داستان سود جسته‌اند.

ادبیات پایداری در سال‌های نخست انقلاب به توصیف مبارزات علیه رژیم پهلوی و ایثارگری‌های مردم پرداخته است. در شاخه فراملی، مضامینی چون اعتراض علیه جنگ‌افروزی، منفعت‌طلبی و استعمارگری مورد توجه قرار گرفته است. همانند ادبیات سلحشوری در شاخه برون‌مرزی با ادبیات پایداری در این است که هر دو نگاهی فراتر از مرزها دارند اما با زاویه دید متفاوتی می‌نگرند. ادبیات سلحشوری نگاهی اخلاق‌محور بر پایه نشر فضیلت‌ها و رشادت‌هاست؛ در حالی که ادبیات پایداری نگاهی آرمان‌گرایانه و امت‌ساز دارد. از چهره‌های ادبیات پایداری می‌توان به حمید سبزواری، مشفق کاشانی، طاهره صفارزاده، قیصر امین‌پور، علی معلم دامغانی و... اشاره کرد. در پژوهش حاضر، مجموعاً در سه سال دبیرستان ۱۰۰ درس داریم. از بین این صد درس، تقریباً ۱۳ درس به‌طور مستقیم به مفهوم انقلاب می‌پردازد که در واقع نزدیک به ۱۳/۵ درصد از کل مفاهیم

را در بر می‌گیرد. در دوره پیش‌دانشگاهی تقریباً ۴۹ درس داریم که ۱۶ درصد به ادبیات پایداری پرداخته است.

هر دوره تحصیلی بخشی از بار ادبیات پایداری را بردوش می‌کشند؛ مثلاً معنویت سهم کتاب‌های ابتدایی و راهنمایی است. مقوله مهدویت، انقلاب اسلامی، جنگ و دفاع مقدس سهم کتاب‌های دبیرستان است که به بررسی موضوعات شاخص در آن می‌پردازیم.

۲-۳-۱- مهدویت و انتظار

در میان عناصر فکری ادبیات پایداری، مهدویت بیش از همه دارای اهمیت است. بحث انتظار پتانسیل خارق‌العاده‌ای در مسیر حرکت اجتماعی و مبارزاتی مردم و گفتمان‌سازی فرهنگی جدید است که نوعی نیایش خلاق به حساب می‌آید. نیروی بازآفرینی شده‌ای که قدرت نرم افزاری دانش‌آموزان را با قدرت سلحشوری آن‌ها پیوند می‌زند برای پی بردن به این نیروی خلاق کافی است. بدانیم (۷۸۵) بار در کتاب‌ها به این موضوع اشاره شده است. بیشترین موضوع به راز و نیاز، غیبت و وظیفه ما در این عصر، بسترهای ظهور و موانع آن اشاره شده است و کمترین اشاره به القاب و اسامی آن حضرت است. نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی ادبیات فارسی دوره متوسطه دوم دهه (۸۰ و ۹۰) به لحاظ توجه به مفاهیم مرتبط با مهدویت و القاب امام زمان (عج):

مؤلفه‌ها	اول دبیرستان	دوم دبیرستان	سوم دبیرستان	چهارم دبیرستان
مهدی	۴	۵	۰	۳
قائم	۰	۰	۰	۰
یوسف	۱	۳	۰	۰
حجه بن الحسن	۰	۰	۰	۰
گل نرگس	۱	۰	۰	۰
امام زمان	۰	۱	۲	۱
ولی عصر	۰	۱	۰	۱
بقیه الله	۰	۰	۰	۰

جدول ۱ نتایج تحلیل مفاهیم مرتبط با مهدویت و القاب امام زمان (عج)

نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی متوسطه دهه ۸۰ و ۹۰ در توجه به مفهوم مهدویت:

محتورهای مفهومی	فراوانی	درصد فراوانی
اسامی و القاب	۵۹	۷/۵
ویژگی‌های فردی	۲۱۵	۲۷/۴
عصر غیبت (دلایل و وظایف)	۳۰۴	۳۸/۷
عصر ظهور	۱۰۶	۱۳/۵
عصر حکومت	۱۰۱	۱۲/۹
جمع	۷۸۵	۱۰۰

جدول ۲ نتایج تحلیل محتوای کتاب‌های درسی متوسطه دهه ۸۰ و ۹۰ در توجه به مفهوم مهدویت

با توجه به این یافته‌ها کتابی که در دوره متوسطه بیشترین توجه به مؤلفه‌های مهدوی داشته است، فارسی ۳ رشته ریاضی و تجربی می‌باشد. در این کتاب (۲۲۳) مورد به امام زمان و مؤلفه‌های آن پرداخته است. در کتاب دوم متوسطه با ذکر (۱۷۰) مورد کمترین مقدار توجه شده است. دو تن از شاخص‌ترین شاعران مهدوی در کتب درسی قیصر امین‌پور و سلمان هرانی هستند. در شعر قیصر امین‌پور مفهوم انتظار بسیار پررنگ است و جنبه روحانی و عارفانه دارد.

« ای روزهای آفتابی / ای مثل چشم‌های خدا آبی / ای روز آمدن / ای مثل روز آمدنت روشن / این روزها که می‌گذرد هر روز / در انتظار آمدنت هستم. » (روز ناگزیر: ۲۴۰)، او در اشعارش امید را به دانش‌آموزان القا می‌کند و آینده‌ای روشن برای او ترسیم می‌کند. دو تعبیر ملموسی که امین‌پور برای غیبت و ظهور آورده است زمستان و بهار است. او به مخاطب می‌فهماند که غیبت همانند زمستان است که سرما و افسردگی در آن بیداد می‌کند و حضور امام همانند بهار است که سبب شکوفایی می‌شود «چه اسفندها دود کردیم آه / برای تو ای روز اردیبهشتی / که گفتند این روزها / می‌رسی از همین راه» (فارسی ۳، ۱۳۸۹: ۷۶)، او امام زمان را آفتاب پنهان می‌داند. که برای دانش‌آموز بسیار محسوس و ملموس است. آفتاب پنهان هم هست و هم نیست، حضور و غیبت امام هم همین گونه است:

طلوع می‌کند آن آفتاب پنهانی ز سمت مشرق جغرافیای عرفانی

(فارسی ۳، ۱۳۸۹: ۷۶)

در مجموع کلیدواژه‌های شعر او عبارتند از: ۱- بی‌قراری عاشقان امام زمان ۲- آرامش‌بخش بودن حضور سبز ایشان در میان منتظران ۳- انتظار یعنی؛ مبارزه تا مرحله ظهور. از دیگر شاعران مهدوی در کتاب‌های درسی سلمان هراتی است. او به شکل هنرمندانه‌ای مهدویت را بازگو کرده‌است؛ اما نه به روانی امین‌پور بلکه هنری‌تر از آن به طوری که گاه از دایره فهم جوانان بالاتر است:

ای روشنی تمام تا ظهر ظهور
چون صبح به آفتاب دل می‌بندم
(تا ظهر ظهور، ۱۳۶۵: ۷۶)

فرق شعرهای قیصر امین‌پور با سلمان هراتی در آن است که شعرهای امین‌پور بر پایه ادبیات کهن نهاده شده‌است. اگر کسی با سنت‌های قدیمی‌آشنایی داشته باشد، روابط معنایی کلمات را می‌فهمد؛ ولی شعرهای هراتی از تخیلات تازه و امروزی نشأت گرفته‌است. در شعر شاعران مهدوی قبل از انقلاب زمان ظهور مشخص نیست و حتی دور است؛ ولی در شعر شاعران انقلاب زمان ظهور نزدیک‌تر شده‌است؛ این نزدیکی در شعر سلمان‌هراتی بیشترگر دیده‌است. او فکر می‌کند بر اوج بالاترین قله انتظار ایستاده‌است.

۲-۳-۲- انقلاب اسلامی

یکی دیگر از موضوعات هم‌سان سازی شده ادبیات پایداری و سلحشوری در کتاب‌های درسی دهه‌های هشتاد و نود، ادبیات انقلاب اسلامی است که با موضوعات زیر دیده می‌شود:

۱. آشنایی با شخصیت بزرگ امام خمینی و نقش او در ظهور انقلاب اسلامی در درس «سه دیدار» از نادر ابراهیمی (فارسی ۳ انسانی، ۱۳۹۰: ۷۸)
۲. خاطرات انقلاب و بازگشت امام خمینی و اتحاد مردم در پیروزی انقلاب در درس «گل‌هایی که در نسیم آزادی می‌شکفتد» از سیمین دانشور (فارسی دهم، ۱۳۸۵: ۸۸)
۳. ستایش شهدا و بزرگ‌داشت مقام آن‌ها در درس‌هایی مثل «یاران عاشق» از حسن حسینی (فارسی ۳، ۱۳۸۷: ۵۷) و «گل‌های چیده» از غلامرضا قدسی (فارسی ۳ انسانی، ۱۳۸۷: ۵۴)

۴. گرامی داشت جانبازان در درس «باغ نگاه» از علیرضا قزوه (فارسی ۳، ۱۳۹۲: ۷۸)
۵. دفاع مقدس و خاطرات رزمندگان در درس های «ارمیا» از رضا امیرخانی (فارسی پیش دانشگاهی، ۱۳۹۲: ۷۸) و «آن شب عزیز» از سید مهدی شجاعی (فارسی پیش دانشگاهی، ۱۳۹۲: ۱۰۱)
۶. دعوت به مبارزه و ترسیم چهره مظلوم در درس «خاک آزادگان» از سپیده کاشانی (فارسی دهم، ۱۳۹۹: ۹۸) دیده می شود. ادبیات انقلاب اسلامی در سه قلمرو ادبی، زبانی و فکری با ادبیات سلحشوری همسان سازی شده است. این همسان سازی ها را بیشتر در شعر علی معلم دامغانی می بینیم؛ همانگونه که قهرمان در ادبیات سلحشوری قبل از آغاز مبارزه رجزخوانی می کرد، از اجداد و نسب خود به نیکی یاد می کرد و برتری خود را ثابت می نمود. علی معلم دامغانی هم در مثنوی های خود حماسه و عرفان را با مضامین اجتماعی و سیاسی و تاریخی در هم می آمیزد تا سخنش را رجزگونه سازد. سروده های او ادای دین او به جامعه است؛ چون پیوندهای عمیقی با گذشته دارد و در عین حال نمی خواهد از قافله زمان عقب بماند. سخت بر آن است تا از چالش گذشته و آینده سرفراز بیرون بیاید. مؤلفه های پایداری شعر او را باید در مصداق گرایی های او جستجو کنیم. همین مصداق گرایی در شعر او میدانی برای زور آزمایی مسائل تاریخی و ادبی است که رجزگونه است. همان گونه که در ادبیات سلحشوری یک پهلوان با تمام تجهیزات وارد میدان جنگ می شد و فردوسی از آن به کوه آهن تعبیر می کرد تا صلابت او را مجسم سازد. علی معلم دامغانی هم با زور آزمایی رجزگونه خود هنر سازه شعرش را صلابت می بخشد. همین موضوع درک و دریافت مؤلفه های پایداری را برای مخاطب دشوار می سازد. دانش آموز با خواندن «مثنوی هجرت» یک دوره تاریخ اسلام را مرور می کند «یکی از مؤلفه های شاخص شعر او باستان گرایی است که در ادبیات به آن «آرکائیسیم می گوئیم.» (سمیعی، علیرضا، ۱۳۹۱: ۷۸)؛ علت آن هم این است که معلومات او از جامعه گذشته بیشتر از جامعه امروزی است. او گذشته را بیشتر از امروز می شناسد. دو مثنوی از او در کتاب های پیش دانشگاهی و فارسی ۳ آمده است. اولین مثنوی او با نام «هجرت» به مطلع:

این فصل را با من بخوان باقی فسانه است
این فصل را بسیار خواندم عاشقانه است
(فارسی، ۱۳۸۱: ۳۱)

معلم در این مثنوی از «من و مایی» سخن می‌گوید که قدمت هزار و چهار صد ساله دارد. در سراسر این شعر مقابله حق و باطل دیده می‌شود. او فقط فصل انقلاب را قابل مطالعه می‌داند، بقیه فصول زندگی ایرانیان افسانه و دروغ است. در مثنوی «جام شفق» تمامی حرکت‌های انقلابی را با عاشورا پیوند می‌زند:

روزی که در جام شفق مُل کرد خورشید
برخشک چوب نیزه‌ها گل کرد خورشید
(ادبیات پیش دانشگاهی، ۱۳۸۹: ۳۱)

موضوع این شعر «سوگ‌واره» است؛ که با مضامین اجتماعی، سیاسی و تاریخی آمیخته است. شاعر در این شعر نمادسازی و هویت‌سازی می‌کند؛ نمادهایی مثل «ابوذر، سلمان، خبیر، احد» (همان: ۸۷) و هویت‌سازی‌هایی مثل: «عاشورا، کربلا، قایلیان، هایلیان» (همان: ۸۷) را زنده و عینی می‌سازد که رنگ دینی دارند.

۲-۳-۳- جنگ و دفاع مقدس:

یکی دیگر از موضوعاتی که در سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری با ادبیات سلحشوری همسو گردیده است، ادبیات جنگ و دفاع مقدس می‌باشد. این نوع ادبی از نظر قلمرو ادبی و زبانی همان ادبیات سلحشوری است ولی از نظر قلمرو فکری مضامین تازه‌ای در آن دیده می‌شود. شاعران تأثیرگذار در این حوزه بسیارند که می‌توان به قیصر امین‌پور، حسن حسینی، علیرضا قزوه و حمید سبزواری اشاره کرد. این نوع ادبی دانش‌آموزان را با اقلیم‌های جدیدی آشنا می‌کند. (عمو زاده خلیلی، ۱۳۸۷: ۸۷) موضوع جنگ در کتاب‌های درسی بعد از انقلاب اسلامی همیشه از دریچه دفاع مقدس نگریسته شده است. (ابراهیمی، ۱۳۸۷: ۸۲) برخلاف آنکه در قبل از انقلاب از دریچه وطن‌دوستی و وطن‌پرستی نگاه شده است. جنگ در دوران انقلاب اسلامی و دفاع مقدس هرگز از دید منفی نگریسته نشده است و سراسر مثبت به آن نگاه شده است. گویی بلایی نبوده است بلکه لطف الهی شامل حال ما

شده است تا شخصیت، ایمان و آینده ما را تضمین کند. از شاخص ترین شاعران انقلابی می توان به حمید سبزواری اشاره کرد. مؤلفه های شعری حمید سبزواری در کتاب های درسی بیشتر رویداد محور است. او به رویدادهای خاصی از انقلاب اشاره دارد به طوری که شعر او را می توان «رنج نامه دوران انقلاب» نامید. شعر «بانگ جرس» (فارسی ۳، ۱۳۸۵: ۷۸)؛ بهترین گواه بر این مدعا است. بر همین مبنای، در شعر او همیشه مفهوم بسیج سازی و آمادگی برای نبرد موج می زند:

وقت است تا برگ سفر بر باره بندیم
دل بر عبور از سد خار و خاره بندیم
دریا دلان راه سفر در پیش دارند
پا در رکاب راهوار خویش دارند
(همان: ۷۸)

این بسیج سازی و حرکت آفرینی با مضامینی چون «برگ بر باره بستن»، «دل بر عبور از سد خار و خاره بستن»، «تجلیل از مجاهدان»، «نفد حاکمان بیدادگر»، «ذکر جنایات دشمن» و «ولایت مداری» درون مایه اصلی شعر او را تشکیل می دهند. شعر او بیشتر بر دگرگونی پرشتاب متمرکز است. رشته های پیوندزنده فرد و جامعه در شعر او شتابان است. او می خواهد که مخاطبان از برون افتادگی و واپس ماندن از قافله عشق به دور بمانند برای همین می سرايد: «پروا مکن بشتاب همت چاره ساز است» (همان: ۷۸)، حمید سبزواری در شعرش انبوهی دشمنانی را نشان می دهد که تا دندان مسلح هستند. به همین خاطر همبستگی های جدیدی را ارائه می دهد که سابقه ندارد:

وادی پراز فرعونیان و قبطیان است
موسی جلودار است و نیل اندر میان است
(همان: ۷۸)

۲-۳-۴- خاطرهنویسی

خاطره نویسی یکی از موضوعات ادبیات پایداری است که بعد از انقلاب در کتاب های درسی گنجانیده شد. مضمون این خاطرات یا مربوط به انقلاب اسلامی است مانند «گل هایی که در نسیم آزادی می شکفت» (دانشور، ۱۳۸۵: ۷۸)، یا خاطرات جنگ و جبهه است مانند «جاسوسی که الاغ بود» (عربلو، ۱۳۹۰: ۶۷). این خاطرات بسیار شبیه داستان های

عامیانه‌ای هستند که از قرن ششم در ادبیات سلحشوری پدید آمدند. خاطرات رزمندگان و آزادگان در حقیقت داستان‌های عامیانه‌ای هستند که همانند داستان سمک عیار، ستایش‌نامه رادی و راستی، دلیری و جوانمردی را به تصویر می‌کشند. آزادگان و رزمندگان همانند قهرمانان سمک عیار، پردل و پرخرد و مبارز هستند و از خطر نمی‌هراسند. کارشان برای نان نیست، بلکه برای نامی است که جوانمردی به دنبال دارد.

خاطره‌نویس‌ها قبل از اینکه نویسنده باشند، رزمنده و آزاده بوده‌اند و برای اینکه این خاطرات ارزشمند آنان به بوته فراموشی سپرده نشود آن را ثبت و ضبط کردند و سعی کردند در کتاب‌های درسی هم جایگاهی به آن اختصاص دهند. مؤلفه‌هایی که دانش‌آموزان از بخش خاطرات رزمندگان و آزادگان فرا می‌گیرند عبارتند از: یادبود ارزش‌های انسانی و تجلیل از برترین خصال بشری، تداوم حرکت انقلابی در هر شرایطی، روشن شدن ابعاد شخصیتی و رفتاری شهدا، رشد و گسترش فرهنگ ایثار و شهادت، جهاد توأم با عرفان، پیروی از امام، مردمی‌بودن مبارزه، صمیمیت و خلوص و حالت نیکویی و پیروی را در دانش‌آموز بیدار می‌کند.

۳- نتیجه‌گیری

نخستین و بایسته‌ترین یافته این پژوهش، شناخت جغرافیای ادبیات پایداری و سلحشوری در کتاب‌های درسی و ترسیم مرزهای آن دو و گفت‌وگوهای فرهنگی آنهاست. آنچه در کتاب‌های درسی مشهود است فراخنایی و گستردگی بی‌مرز ادبیات پایداری و در تنگنا قرار گرفتن ادبیات سلحشوری است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که ضمن همسو و همسان‌سازی هدفمند این دو مقوله هیچ‌کدام از این دو نوع بدون دیگری نمی‌تواند ادامه حیات بدهد و رسالت فرهنگی و اجتماعی خود را ادا نماید. همانندگی این دو مقوله بیشتر در حیطه سه قلمرو زبانی، ادبی و فکری است. تفاوت آن‌ها در زاویه دید و محیط اجتماعی است که نویسندگان و سراینده‌گان آن‌ها را احاطه کرده است.

موضوعاتی که از این دو مقوله شاخص گردیده‌اند عبارتند از: دعوت به اتحاد و همدلی، پیروی از رهبری واحد، مشورت و بهره‌گیری از خرد جمعی، الگوپذیری از پیشروان فکری، تحریض به قیام، مقابله با دشمن تا پای جان، ستایش شهادت و مرگ مجاهدانه، حفظ روحیه سلحشوری، ستایش دستاوردهای پیروزمندانه و سرانجام میهن‌دوستی و دین‌باوری. این نتایج همسان‌سازی ادبیات سلحشوری و پایداری در کتب درسی است که به دانش‌آموز توصیه شده است آن را فرا بگیرد.

فهرست منابع

- ابراهیمی، رضا. (۱۳۸۵). «ادبیات پایداری در دوره راهنمایی». نشریه بهارستان سخن. شماره (۳۵)، صص ۷۳-۹۲.
- امین‌پور، قیصر. (۱۳۸۸). **مجموعه کامل اشعار**. تهران: مروارید.
- امین‌پور، قیصر. (۱۳۸۶). **روز ناگزیر**. تهران: مروارید.
- انوشه، محمود. (۱۳۸۱). **فراسوی چهره‌ها**. تهران: انتشارات قلم آشنا.
- امیرخانی، رضا. (۱۳۹۵). **ارمیا (ادبیات امروز)**. چاپ بیست و هشتم. تهران: افق.
- بصیری، محمدصادق. (۱۳۸۸). **سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی**. کرمان: دانشگاه شهید باهنر.
- بیات، رضا. (۱۳۹۶). «**فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی فارسی**». بهار ادب. شماره دوم، س ۱۰، ش ۳۶.
- بیرانوند، ن.ح، آریا. (۲۰۱۷). «**جایگاه ادبیات پایداری در کتب فارسی دوره متوسطه**». نشریه بهارستان سخن. شماره ۳۵، صص ۱۲۲-۹۹.
- ترابی، ضیاءالدین. (۱۳۸۹). **آشنایی با ادبیات مقاومت جهان**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- حجازی، بنفشه. (۱۳۸۵). **ادبیات کودکان و نوجوانان ویژگی‌ها و جنبه‌ها**. تهران: روشنگران.
- حکیمی، محمد رضا. (بی‌تا). **حماسه غدیر**. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های مشترک ادبیات سلحشوری و پایداری در کتب درسی ... ۱۳۹

- چهرقانی، رضا. (۱۳۸۱). **ادبیات پایداری در ایران**. (شهر): انتشارات انقلاب اسلامی.
- زبان و ادبیات فارسی. (عمومی). (۱۳۹۵ - ۱۳۸۰). **دوره پیش‌دانشگاهی**، درس مشترک کلیه رشته‌ها، تألیف دفتر برنامه‌ریزی کتاب‌های درسی، تهران: شرکت چاپ و نشر.
- سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۹). **ادبیات دفاع مقدس**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌ها.
- سمیعی، علیرضا. (۱۳۹۱). «**تعلیم بازجست عهد**، دربار زبان مُغلق شعر علی معلم دامغانی». مجله سوره اندیشه. شماره ۶۶، ۱۹۶ - ۱۹۰.
- شهسواری، غ. (۱۳۹۸). «**مروری بر ادبیات پایداری در کتاب‌های ادبیات دوره متوسطه دوم**». فصلنامه جامع دفاع مقدس، شماره ۴، صص ۸۷-۶۷.
- عربلو، احمد. (۱۳۷۴). **قصه شیرین فرهاد**. تهران: عماد فردا.
- طالقانی، حمید رضا. (۱۳۹۴). **حماسه تپه‌های برهانی**. تهران: عماد فردا.
- مرادی، ت. (۱۴۰۰). «**بررسی ادبیات مقاومت و شهادت طلبی در کتب فارسی دوره متوسطه**». پژوهشنامه اورمزد، شماره ۵۷، صص ۱۴۸-۱۶۵.
- ادبیات فارسی. (۱، ۲، ۳). (۱۳۹۰ - ۱۳۸۰). **کتاب درسی**. تهران: گروه مؤلفان. وزارت آموزش و پرورش. اداره کل چاپ و توزیع کتاب‌های درسی کلیه رشته‌ها.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی